

Амбівалентні акваобрази, образи експліцитної та імпліцитної зброї в романі «Прощай, зброє!» визначають розгортання сюжетної дії, а у своєму розмаїтті, чисельності, концентрації конструюють авторський есхатологічний міф про потоп, що виразно фіксує катастрофічність як визначальну рису художнього мислення Е. Гемінгвея.

Юдін О .А.
(Київ)

ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ ПРО ІСТОРІЮ СЛОВА «КАТАСТРОФА» ТА ПРО ІСТОРІЮ І КАТАСТРОФУ

Історія слова «катастрофа» сама по собі являє цікавий сюжет з філософськими імплікаціями.

1. У давньогрецькій мові слово *katastrōphē* має такі основні значення: 1) переверот; 2) кінець, закінчення, розв'язка; 3) смерть; 4) знищення; 5) підкорення. Перший текст, в якому зустрічається це слово – трагедія Есхіла «Благальниці». Аргоський цар Пеласг, міркуючи про можливість виходу із складної ситуації, констатує: «Без втрати немає виходу (*katastrōphē*)» (рядок 442). Цікаво, що історія цього слова починається із вживання його в позитивному значенні «благополучного завершення». Пізніше також радше у позитивному значенні його вживає Софокл у трагедії «Едіп у Колоні», де Едіп благає богів послати йому «якесь завершення» (*katastrōphē tina*) його поневірянь (103). Також слово зустрічається і в третього видатного трагіка Афінів Евріпіда («Благальниці»). Варто зазначити, що другий за хронологією автор і текст, в якому зустрічається *katastrōphē* – Геродот і його «Історія» (виключено у значенні «підкорення» інших народів). Цей факт цікавий тим, що саме в історичному дискурсі це слово набуло термінологічного значення кінцівки, розв'язки, в якому воно перейшло в європейські мови. Зокрема у цьому значенні його найбільш активно вживає історик II ст. до н.е. Полібій у своїй «Загальній історії», маючи на увазі технічну кінцівку твору (або його частини) чи розв'язку п'єси.

2. Отже слово *katastrōphē* пройшло шлях від позначення кінця подій до технічного значення розв'язки сюжету трагедії чи, загальніше, швидкого повороту у розвитку подій (сюжету), в якому воно і перейшло у європейські мови. Так, у словниках кінця XVIII – початку XIX ст., зокрема у словнику Brockhaus видання 1809 року «катастрофа» насамперед визначається таким чином: «поворот, зміна, що переважно використовується у п'єсах, коли сюжет п'єси після багатьох

попередніх ускладнень і лих набуває неочікуваного бажаного повороту на превеликий подив глядачів» [1]. Імовірна, подальша його еволюція пов'язана саме з його асоціацією з трагедією. У виданні того ж словника 1838 року на перший план виходить нетехнічне значення, стосовне дійсного життя: «Катастрофа первинно означає поворот і переважно вживається щодо будь-якого швидкого рішучого повороту долі людини на краще чи гірше...» А вже у другу чергу про технічне значення слова як терміну, пов'язаного з поезією [2]. Цікаво, що таке чергування значень спостерігається у словниках упродовж XIX століття. Наприклад, словник Herders згадує лише термінологічне значення слово в епосі чи драмі [3], натомість словник Pieter's Universal-Lexikon повторює структуру статті Brockhaus видання 1838 року [4]. І лише на початку XX століття у виданні словника Brockhaus у статті про після звичного посилання на термінологічне значення з'являється значення, в якому слово «катастрофа» переважно вживається в наш час: «поворот; у драмі вирішальна подія, що приводить до розв'язки ускладненого положення (зав'язки); взагалі будь-який вирішальний, особливо нещасливий поворот (подій); також природне лихо» [5]. Така вибірка не вичерпує історії слова у XIX столітті, але певною мірою свідчить про еволюцію його значень. Можна констатувати, що до початку XX століття слово геть втрачає позитивні конотації, і в його значенні перемагають *трагічні* задатки.

3. Не менш, а в певному відношенні навіть і більш показовий матеріал для вивчення цієї еволюції дає художня література XIX століття. Якщо взяти, наприклад, французьку літературу, то попередній статистичний огляд творів її класиків французької літератури показує, що у переважній більшості випадків слово «катастрофа» вживається у значенні несподіваного повороту насамперед в житті індивіда. При цьому Віктор Гюго, Оноре де Бальзак, Стендаль, Гюстав Флобер, Гі де Мопассан, Альфонс Доде, Анатоль Франс та інші письменники вдаються до цього слова (йдеться про крупні твори) приблизно з більш-менш однаковою частотою. (Винятком тут є роман Гюго «Трудівники моря», де, природно, морська тематика більше пов'язана з імовірністю нещасних випадків.) Письменник, який найчастіше потребує слова «катастрофа» і значно переважає тут всіх своїх старших і молодших сучасників, - Еміль Золя. Особливо виділяються два його романи: «Жерміналь», що природно, оскільки це один із перших романів про власне катастрофу у царині техносфери (і відповідно у значенні близькому до сучасного поняття техногенної катастрофи); «Гроші», де переважно йдеться про фінансові катастрофи як приватного, так і суспільного масштабу. У зв'язку з цим цікаво відзначити, що, з одного боку, Еміля Золя,

мабуть, можна справедливо схарактеризувати як найбільшого прихильника прогресу і віри у прогрес. З іншого ж боку, письменник, що найбільше вірить у прогрес науки і техніки як засіб вирішення суспільних проблем, вивищується за масштабами, так би мовити, «лінгвістичного катастрофізму» у своїй творчості.

4. Цей факт дивовижно збігається з думкою, висловленою німецьким філософом Вальтером Беньяміном у своєму останньому незавершеному, фрагментарному тексті «Про поняття історії», над яким він працював саме перед своєю трагічною смертю (і певною мірою ситуація, що спричинила його самогубство, ситуація підкорення Франції нацистською Німеччиною стала поштовхом до написання цього тексту). В одному з фрагментів (IX) Беньямін, посилаючись на картину Пауля Клее «Angelus Novus», що так має виглядати янгол історії, який дивиться на неї як на нагромадження уламків, руїн, і історія – це буря, що тягне його в майбутнє, не дозволяючи спинитись і виконати свою милосердну функцію. «Ця буря і є те, що ми називаємо прогресом» [6].

У західній літературі XIX і XX століть, починаючи з Гюстава Флобера, можна вказати багато письменників, які негативно чи принаймні з недовірою ставилися до історії як *прогресивного* розвитку людства. Але, мабуть, найвиразніший і найзагальніший символ «історіофобії» знаходимо у творчості Франца Кафки, зокрема у притчі «Залізничні пасажири», де залізнична катастрофа постає образом людської історії. Коло замкнулося. У думці Беньяміна і творчості Кафки історія осмислюється як катастрофа історії, і принаймні ці двоє мислителів мають чимало видатних однодумців у цьому питанні. А історію слова «катастрофа» можна підсумувати так, що вона починається з трагедії і закінчується трагедією, тільки цією трагедією вже є не літературний жанр, а людська історія в цілому.

Література

1. Brockhaus Conversations-Lexikon Bd. 7. Amsterdam 1809. S. 516.
2. Brockhaus Bilder-Conversations-Lexikon, Band 2. Leipzig 1838. S. 580.
3. Herders Conversations-Lexikon. Freiburg im Breisgau 1855, Band 3, S. 564
4. Pierer's Universal-Lexikon, Band 9. Altenburg 1860, S. 372.
5. Brockhaus' Kleines Konversations-Lexikon, fünfte Auflage, Band 1. Leipzig 1911., S. 948.
6. Benjamin W. Über den Begriff der Geschichte. – URL:
<https://www.textlog.de/benjamin/abhandlungen/ueber-den-begriff-der-geschichte>